

RAHVUSED JA RAHVUSLUS

BIBLIOTHECA CONTROVERSIARUM

SARJA KOLLEGIUM

Maarja Kangro (kirjanik ja tõlkija)

Hasso Krull (kirjanik ja tõlkija)

Rein Raud (Tallinna Ülikool)

Marek Tamm (Tallinna Ülikool)

Aro Velvet (Lõuna-California Ülikool)

Tallinna Ülikool

Ernest Gellner

RAHVUSED JA RAHVUSLUS

Inglise keelest tõlkinud

Anneli Andresson

Tallinna Ülikooli Kirjastus

Tallinn 2019

Bibliotheca CONTROVERSIARUM

Bibliotheca Controversiarum
Ernest Gellner
Rahvused ja rahvuslus

Originaali tiitel:
Ernest Gellner
Nations and Nationalism

Esmatrükk eesti keeles: Akadeemia 1994, nr 10–12,
lk 2207–2238, 2429–2462, 2653–2686; 1995, nr 1–3, lk 197–222, 419–446,
643–670. Toimetanud ja kommenteerinud Jaan Isotamm

Raamatu väljaandmist on toetanud Eesti Kultuurkapital

Tõlke konsultant Marek Tamm
Toimetanud Sirje Ratso
Kujundanud ja küljendanud Sirje Ratso
Sarja makett: Rakett

Copyright © 1983, 2006 by Ernest Gellner
except the introduction © 2006 by Blackwell Publishing
All Rights Reserved. This translation published under
license with the original publisher John Wiley & Sons, Inc.
Autoriõigus (tõlge): Anneli Andresson, 2019
Autoriõigus (eessõna tõlge): Triinu Pakk, 2019
Autoriõigus (järelsõna): George Schöpflin, 2019
Autoriõigus (järelsõna tõlge): Piret Peiker, 2019
Autoriõigus: Tallinna Ülikooli Kirjastus, 2019

ISSN 1736-9398
ISBN 978-9985-58-865-9

TLÜ Kirjastus
Narva mnt 25
10120 Tallinn
www.tlupress.com

Trükk: Pakett

SISUKORD

John Breuilly. **Sissejuhatus** (*Tlk Triinu Pakk*)..... 7

ERNEST GELLNER. RAHVUSED JA RAHVUSLUS

Tänuõnad.....	79
1. Määratlused	83
Riik ja rahvus.....	86
Rahvus	90
2. Kultuur agraarühiskonnas	94
Võim ja kultuur kirjaoskusega agraarriigis	95
Kultuur.....	99
Riik agraarühiskonnas	102
Agraarajastu valitsejate tüübid.....	104
3. Industriaalühiskond	111
Pideva kasvu ühiskond	119
Sotsiaalne geneetika	128
Universaalse kõrgkultuuri ajastu	138
4. Üleminek rahvusluse ajastusse	144
Märkus rahvusluse nõrkuse kohta.....	151
Metsikud ja aiakultuurid.....	162
5. Mis on rahvus?	167
Tõelise rahvusluse kulg pole olnud kunagi sujuv.....	175

6. Sotsiaalne entroopia ja võrdsus	
industriaalühiskonnas	183
Takistused entroopiale.	185
Lõhed ja tõkked.	200
Fookuste mitmekesisus	204
7. Rahvusluse tüpoloogia	224
Rahvusliku kogemuse mitmekesisus.	239
Diasporaa-rahvuslus	246
8. Rahvusluse tulevik	260
Industriaalkultuur – üks või mitu?	267
9. Rahvuslus ja ideoloogia	280
Kes on Nürnbergi poolt?	291
Üks rahvus, üks riik	298
Lõppsõna	301
Millest ei räägitud.	302
Kokkuvõte	304
George Schöpflin. Järeisõna. Identiteedid, poliitika ja postkommunism Kesk-Euroopas	
<i>(Tlk Piret Peiker)</i>	311
Rahvuslusealaste teoste valikbibliograafia	339
Ernest Gellneri rahvuslusealaste kirjutiste bibliograafia.	348
Nime- ja aineleend.	357

SISSEJUHATUS

John Breuilly

Gellneri intellektuaalsed huvid

Pärast esmailmumist 1983. aastal on teosest „Rahvused ja rahvuslus“ saanud rahvuslusealase kirjanduse võtmetekst. 2005. aasta seisuga on ingliskeelsest väljaandest tehtud 19 uuustrükki ja seda on müüdud üle 160 000 eksemplari. Raamat on tõlgitud kahekümne nelja, viimasena korea keelde. Rutiinselt võetakse sellest Gellneri teosest katkendeid rahvuslusealaste tekstide antoloogiatesse; kriitilised ülevaated pühendavad Gellnerile märgatavalt ruumi.¹ Gellneri rahvuslust käsitleva raamatu kohta on kirjutatud terve köide esseid.² Ometi oli rahvuslus kõigest üks tema paljudest huvidest.

Ernest Gellner (1925–1995) oli omanäoline ja silmapaistev intellektuaal. Sündinud ja üles kasvanud noores Tšehhoslovakkia riigis, saabus ta oma perega Suurbritanniasse 1939. aastal.³ Pärast kooli ja sõjaväeteenistust, mille

¹ Vt nt Smith 1998, lk 27–46; Lawrence 2005, lk 139–147; Özkırmılı 2000, lk 127–143; Day, Thompson 2004, lk 43–54. [Rahvuslusealaste teoste täiskirjed leiab raamatu lõpus asuvast valikbibliograafiast (lk 339–347). – *Toim.*]

² Hall 1998.

³ Gellneri elu ja teoste üksikasju vt: John A. Hall, Ian Jarvie, *The Life and Times of Ernest Gellner*; Jarvie koostatud Gellneri teoste täielik

hulka kuulus naasmine Tšehhoslovakkiasse sõja lõpus, asus ta elama siiski Suurbritanniasse ja kaitses Oxfordis oma esimese teaduskraadi filosoofia, poliitika ja majandusteaduse alal. Alates 1949. aastast töötas ta Londoni majandusülikoolis (LSE), kus temast 1962. aastal sai sotsioloogiakallakuga filosoofiaprofessor. Doktoritöö kirjutas ta sotsiaalantropoloogiast, tehes selle tarbeks välitööd Marokos, kus varus materjali ka ühe monograafia jaoks⁴ ning muude Põhja-Aafrika ja islamiühiskondade uurimuste⁵ tarvis ning juurdles selle üle, kuidas antropoloogia seletab sotsiaalseid mustreid ja muutusi. Gellneri arusaama rahvuslusest mõjutasid sügavalt Bronislaw Malinowski ja Briti antropoloogias pärast 1918. aastat maad võtnud struktuuraal-funktsionalistlik traditsioon.⁶

Oma esimese raamatu kirjutas Gellner kummatigi filosoofiast: „Sõnad ja asjad“ [„Words and Things“] sisaldas lõikavat kriitikat keelefilosoofia pihta nii, nagu seda 1945. aasta järgses Oxfordis viljeldi. Gellner paigutas

bibliograafia on rmt-s Hall, Jarvie 1996. Tema esimeste, Tšehhoslovakkias veedetud eluaastate mõju on vaadelnud Jiří Musil artiklis „The Prague Roots of Ernest Gellner’s Thinking“ (sealsamas, lk 25–44). Täieliku bibliograafia, biograafilised üksikasjad ja palju muud võib leida võrgulehelt <http://members.tripod.com/GellnerPage/>. Gellneri ideede ülduurimust vt: Michael Lessnoff, Ernest Gellner and Modernity. Cardiff: University of Wales Press 2002.

⁴ E. Gellner, *Saints of the Atlas*. London: Weidenfeld and Nicholson 1969.

⁵ *Nt Muslim Society*. Cambridge: Cambridge University Press 1981.

⁶ Vt Chris Hann, *Gellner on Malinowski: Words and Things in Central Europe*. – Hall, Jarvie 1996, lk 45–64.

Wittgensteinist – see tähendab hilisest, „Filosoofiliste uurimuste“ Wittgensteinist – lummatud filosoofide argumendid Oxfordi ülikoolielu miljõesse; see oli antropoloogiliselt käsitatud filosoofia. Postuumselt ilmunud raamatus „Keel ja üksindus“ [„Language and Solitude“] pöördus Gellner nende kahe endisest Habsburgide keisririigist pärit pagulase, Malinowski ja Wittgensteini juurde tagasi, seostades ideed iseloomulikul viisil sotsiaalse ja poliitilise kogemusega.⁷ Gellner kinnitas, et filosoofid peavad püüdma mõista inimeste ja maailma üldist loomust, mitte piirduma sellega, kuidas keel toimib, sotsiaalteadlased aga peavad omandama tõelisi teadmisi tõelistest ühiskondadest, sellest, kuidas need muutuvad ning kuidas nende organiseerumislaad ja kultuur inimesi kujundavad.

Gellneri varajased antropoloogilised ja filosoofilised uurimused andsid märku huvist, mida kannavad ka tema rahvuslusealased tööd. Antropoloogina oli ta teravalt teadlik radikaalsetest erinevustest kirjaoskamatute ja kirjaoskuslike, riigita ja riigiga ühiskondade vahel, aga ka kirjaoskuslike riikide-ühiskondade eri liikide vahel (nt kristlike ja islami, agraarsete ja industriaalsete ühiskondade vahel). Niisuguseid erinevusi ei saa usutavalt selgitada ei rassiliste, geneetiliste ega keskkondlike tegurite abil, vaid ainult organisatsiooniliste ja kultuuriliste põhjendustega. Gellner

⁷ E. Gellner, *Words and Things: A Critical Account of Linguistic Philosophy and a Study in Ideology*. London: Gollancz 1959; *Language and Solitude: Wittgenstein, Malinowski and the Habsburg Dilemma*. Cambridge: Cambridge University Press 1998.

kujutas fundamentaalset ajaloolist muutust üleminekuna üht liiki organisatsioonilt ja kultuurilt teisele, mitte järkjärgulise evolutsioonilise arenguna. Mõttelaade koheldi organisatsiooni ja kultuuri funktsioonidena. Filosoofina oli Gellner sügavalt vastu nii fundamentalismile, mis käsitleb üht sotsiaalset ja intellektuaalset korda absoluutselt kehtivana, kui ka relativismile, mis eitab võimalust, et objektiivne teadmine maailmast võiks ületada sotsiaalsed ja kultuurilised erinevused.⁸ Ta väitis, et valgustusaja ratsionaalsus, ennekõike loodusteaduse kujul, ei olnud mitte lihtsalt üks kognitiivne stiil paljudest, vaid andis maailma kohta objektiivseid teadmisi – teadmisi, mis võimaldasid sedasinast maailma ennenägematul määral allutada. Mõistus ja teadus olid aga ühe konkreetse sotsiaalse korra – nimelt modernsuse – saadus, ja modernsust võrrutas ta industrialismiga.

Niisugused vaated tõstatasid põhjapanevaid küsimusi. Mis oli modernsusele eriomane ja kuidas see radikaalse lahtiütlemisena varasematest ühiskondliku korralduse ja kultuuri liikidest tekkis? Oma kõige ambitsioonikamas teoses „Ader, mõök ja raamat“ [„Plough, Sword and Book“] korrastas Gellner analüütilise ajaloo inimarengu kolme etapi, küttide-korilaste, agraarse ja industriaalse etapi ümber. Rõhk oli tunnetuse, sunnijõu ja tootmise eri liikide kirjeldamisel nii, nagu need nondes kolmes eri liiki

⁸ Vt esseekogu pealkirjaga „Relativism and the Social Sciences“ (Cambridge: Cambridge University Press 1985), eriti esseed „Relativism and Universals“, lk 83–100.

ühiskonnas omavahel suhestusid, mitte üleminekute selgitamisel.

Gellneri stiil kujunes välja juba varakult tema karjääri hakul. Ta töötas spekulatiivses laadis,⁹ hoidudes tihedast empirismist ja õpetlaslikust üksikasjalikkusest ning eelistades julgeid visandeid ühtviisi nii oma lopsakates esseedes ja raamatuarvustustes kui ka julge joonega, väitlushimulistes raamatutes. Keskseks huviks oli seostada ideed kogukondadega, kippudes nägema viimaseid domineerivatena, olgu siis tegu impeeriumijärgse Oxfordi kolleegiumides töötavate filosoofidega, keskaegse Euroopa tsölibaadis preesterkondadega või uusaegse Euroopa rahvuslike intellektuaalidega. Neid seoseid esitas ta hiilgavalt valgustaval ja pidevalt värskel viisil.

Gellneri ideekäsitluse järgi ei olnud ideede algupäral, esiletõusul, võimutsemisel ja allakäigul kuigivõrd pistmist nende intellektuaalse kehtivusega. Ühiskonna valitsevad ideed on banaalsed ja mittereflektiivsed; väärad ideed suudavad tihti genereerida sotsiaalset solidaarsust tõhusamalt kui tõesed.¹⁰ Ratsionaalne, kontekstist mittesõltuv mõte seevastu on väga haruldane ja läheb vaja väga erilist tingimuste komplekti, et sellest saaks moodne teaduslik mõte. Rahvuslik mõte ei olnud tähtis mitte sellepärast, et ta oli uudne või valgustav või ratsionaalne, vaid sellepärast, et ta

⁹ Pärast doktorantuuri ta enam antropoloogilisi välitöid ei teinud.

¹⁰ Vt esseed „Notes Towards a Theory of Ideology“ (L’Homme XVIII, 3/4 (juul.-déc.), lk 69–82. Sellele väitele ja viitele juhtis mu tähelepanu David Gellner.

oli teatud sotsiaalsete tingimuste saadus. Et selle arusaama originaalsust mõista, peame tegema ülevaate rahvusluseuurimustest umbes 1980. aastani.

Rahvusluseuurimused enne Gellnerit

Kuni 1918. aastani oli rahvusluse uurimine tihedalt seotud rahvusriikide ja ajaloolase elukutse kujunemisega.¹¹ Rahvuslust vaadeldi rohkem ühe rahvusliku ajaloo komponendina kui eraldi ainena. Akadeemiline ajalugu oli korraldatud rahvuslikke jooni mööda. Teoretiseerimist oli vähe, ja kui seda ette tuli, oli see seal pigem eetiline või filosoofiline kui analüütiline või sotsioloogiline. Uusaegse ühiskonna suured teoreetikud – Marx, Durkheim, Weber – kirjutasid sel teemal vähe.¹² Rahvuskuuluvust käsitleti antusena, olgu halva või heana, ehkki peamiselt heana, kuivõrd

¹¹ Vt *Writing National Histories: Western Europe since 1800*. Eds. Stefan Berger et al. London: Routledge 1999. Berger koordineerib suurt uurimisprojekti, millest sünnib paljukõiteline uurimuste kogu professionaalse ajalooteaduse ja rahvusliku ajalookirjutuse arengust uusaegses Euroopas.

¹² Mitte ükskõiksuse pärast. Marx oli rahvuslusevastane. Durkheim tundis huvi selle vastu, kuidas ühiskond suudab uusaegse tööjaotuse poolt peale surutud killustumise tingimustes koos püsida. Tema enda Prantsuse vabariiklik patriotism oli sellele küsimusele teatud mõttes vastuseks. Weber oli kirglik saksa rahvuslane ja tunnistas, et jääb mõistatuslikuks, miks inimesed usuvad end teatud etnilistesse gruppidesse ehk rahvustesse kuuluvat ja seda „fakti“ tähtsaks peavad. Selget ja kokkuvõtlikku ülevaadet tema vaadetest vt: Fritz Ringer, *Max Weber: An Intellectual Biography*. Chicago: University of Chicago Press 2004, lk 49–55. Siiski

seada seostati konstitutsiooniliste riikide ja progressiivsete liberaalsete kultuuride moodustumisega väikeste vürstiriigikeste ja dünastiliste impeeriumide asemele.

Kõige põhjalikuma teoreetilise panuse andsid austromarksistid Karl Renner ja Otto Bauer. Nende meelest ei saanud rahvust, riiki ja ühiskonda samastada ning rahvuskonfliktid paljurahvuselises Habsburgide keisririigis kujutasid endast surmaohtu nende sotsialistlikule poliitikale. Kui ortodokssed marksistid käsitlesid rahvuslust oma moodi väära teadlikkusena, klassiideoloogiana, siis Renneri ja Baueri väitel oli sel tõeväärtus, mis põhines nende silmis keelega seostuva rahvuskultuuri reaalsusel.¹³ See spetsiifiline erinevus tavaliste marksistide ja austromarksistide vahel kajastas laiemat lahknevust nende vahel, kes käsitlesid rahvuslust fiktiivse erinevuskujutelmamana, ja nende vahel, kes suhtusid sellesse kui tõelist erisust väljendavasse tundesse.¹⁴

Alles sõdadevahelisel perioodil sai rahvuslus eksplitsiitse ja üldise analüüsi aineks, kusjuures peamiselt eritlesid seda ajaloolased. 1931. aastal avaldas Carlton J. Hayes

võrdsustasid kõik kolm rahvuse suuresti ühiskonna ja riigiga ning pühendusid ühiskondade sisemise toimimise uurimisele.

¹³ Otto Bauerilt vt tema nüüdseks inglise keelde tõlgitud peamist panust rahvusluse uurimisse: *The Question of Nationalities and Social Democracy*. Transl. J. O'Donnell, ed. Ephraim Nimni. Minneapolis: University of Minnesota Press 2000. Esimene saksakeelne väljaanne ilmus 1908; tõlge põhineb teisel, 1924. aasta väljaandel. Karl Renneri ja tema rahvuskäsitluse kohta vt Nimni 2005.

¹⁴ Nende kolme lõigu aluseks on Lawrence 2005, 2. ptk.

raamatu „Rahvusluse ajalooline areng“ [„The Historical Evolution of Nationalism“].¹⁵ Juba varem oli Hayes avaldanud „Esseed rahvuslusest“ [„Essays on Nationalism“] (1926), kus käsitles „peamiselt meie kaasaegse rahvusluse äärmuslikult sõjakat tüüpi“.¹⁶ See ähvardav rahvuslus ajendas Hayesi „käsitlema rahvuslust kui teatud ismi, kui õpetuste kogumit, poliitilist filosoofiat“. „Uusaegne rahvuslus tähendab enam või vähem sihipärasat katset taas elustada primitiivne tribalism suuremas ja tehiskumalas ulatuses. Esimesed seda taotlevad teooriad sõnastati juba 18. sajandil.“¹⁷

Teine tähtsam ajalooline käsitlus pärineb Hans Kohnilt. Kohn avaldas Ida-Euroopa rahvuslust käsitleva raamatu juba 1929. aastal, aga tema kõige mõjukam teos oli „Rahvusluse idee“ [„The Idea of Nationalism“], mis ilmus 1944. aastal.¹⁸ Nagu Hayes, nii käsitles ka Kohn rahvuslust idee või õpetusena, kuid ei keskendunud niivõrd konkreetsetele intellektuaalidele, vaid seostas selle idee rahvuslike ajalugudega. Kui Hayes suhtus rahvuslusele kui millessegi irratsionaalsesse ja agressiivsesse negatiivselt, siis Kohn – kultuurisionismi pooldaja – eritles halva külje kõrval ka head. Seda vaadet kehastas tema mõjukas vahetegemine

¹⁵ New York: Macmillan 1931, uustrükk New York: Russell and Russell 1968.

¹⁶ Historical Evolution of Nationalism, Preface, lk V.

¹⁷ Sealsamas, lk VI, 12.

¹⁸ Kohn 2005. Sel uuel väljaandel on Craig Calhouni väga sisukas sissejuhatus, millest olen tublisti mõtteid ammutanud.

lääne ja ida rahvuslusel. Lääne rahvuslus kujunes rahvusriikides (Suurbritannias, Prantsusmaal, Ameerika Ühendriikides). Tung neid riike liberaliseerida ja demokraatiseerida meeldis rahvale kui kodanike kogukonnale. Ida rahvuslus kujunes kas ainult osa rahvust hõlmavates või paljurahvuselistes riikides ja selle pürg rahvusliku iseseisvuse poole meeldis rahvusele kui etnilisele või keelelisele grupile. On arusaadav, kuidas see vahe toimus 1944. aastal, kui Suurbritannia ja USA kodanikurahvuslus seisis rinnutsi Saksamaa, Itaalia ja Jaapani etnilise rahvuslusega.¹⁹

Kui neid teedrajavaid ajaloolisi rahvuslusekäsitlusi ajendasid fašismi tõus ja sõttaminek, siis liitlaste võit 1945. aastal näis etnilisele rahvuslusele otsa peale tegevat.²⁰ Juba E. H. Carr'i raamatu pealkiri „Rahvuslus ja pärast seda“ [„Nationalism and After“] väljendas tunnet, et see teema on nüüd ajalukku vajunud.²¹ Huvi rahvusluse vastu kahanes, ehkki uusaja ajalugu uurisid ajaloolased jätkuvalt rahvuslikul alusel.

Kummatigi oli rahvus niisuguses uurimistöös kasutusel raamistava võttena, mitte ajaloolise jõu ega poliitilise väärtusena.²² Ajaloolased pöördusid majandus- ja sotsiaal-

¹⁹ NSVLi positsioon ei ole selles vastanduses selge.

²⁰ Kui üllam sõna „patriotism“ asendas seejärel lääneliku ehk kodanikurahvusluse, siis oligi rahvuslus kui nähtus lakanud eksisteerimast.

²¹ E. H. Carr, *Nationalism and After*. London: Macmillan 1945.

²² Seda vaatlen ma Briti ajalookirjutuse juures pikemalt artiklis „Historians and the Nation“ Peter Burke'i koostatud kogumikus „History and Historians in the Twentieth Century“ (Oxford: Oxford University Press, British Academy 2002), lk 55–87.

ajaloo poole või jätkasid konventsionaalse poliitilise ja diplomaatilise ajaloo, mis kõik toimisid rahvusriigi raamistikus. Teised distsipliinid rahvusluse vastu suuremat huvi ei tundnud. Sotsioloogia võrdsustas „ühiskonna“ rahvusriigi liikmeskonnaga. Nii naturaliseeriti „rahvus“ kui „ühiskond“ ning tähelepanu pöörati sisemistele seostele (klass, staatus, võim).²³ Koloniaalühiskondade uurimine jäeti antropoloogidele, kes väikestes ühiskondades osalusvaatlust viljeldes rakendasid teisi raamimismõtteid, nagu hõim või klann. NSV Liidus ja Hiinas tõstis marksism esile pigem klassi kui rahvust. Nood maad ajendasid Läänt looma regionaalsete uuringute osakondi, mis uurisid neid kui „terviklikke ühiskondi“ (st kui rahvaid).²⁴ Huvi tunti välispoliitika (kremlinoloogia, sinoloogia), tipp-poliitika ning sotsialistlike tegevuskavade edu ja läbikukkumise vastu. Rahvuslus kui riikidevaheline konflikt oli poliitikateaduse ja diplomaatia ajaloo – distsipliinide, mis kohtlesid riike „rahvusvaheliste suhete“ väljal toimivate samaväärsete ja autonoomsete üksustena – pärisosa.²⁵

²³ Billig 1995, eriti 2. ptk „Nations and Languages“, vaatab, kuidas rahvuse idee „naturaliseeriti“. Sotsioloogiateooria kohta vt: Day, Thompson 2004, 1. ptk „Theorizing Nationalism: Contrasting „Classical“ and „Post-Classical“ Social Theory“.

²⁴ Rahvuspoliitika vastu NSV Liidus mõningast huvi tunti, aga seda vaadeldi kui midagi rahvuslusest eraldiseisvat.

²⁵ Ülevaadet eri vaadetest rahvusvahelistele suhetele vt Mayall 1990, 1. ptk. Seisukoha, et rahvusvahelised suhted tähendavad suhteid tugevate riikide vahel, kes taotleavad igapäevselt oma huvi, on klassikalisel kujul sõnastanud Hans Morgenthau raamatus „Politics Among Nations“ (6. vlj New

Rahvuslus kui omaette teema jäeti poliitiliste doktriinide ajaloolastele, seda peeti tavaliselt irratsionaalseks ja arvati, et õnneks leidis see oma lõpu fašismi alistamisega 1945. aastal.²⁶ Sellisele seisukohale andis terava ja mõjuka vormi Elie Kedourie. Tema vaated võtab kokku raamatu „Rahvuslus“ [„Nationalism“] avalause: „Rahvuslus on õpetus, mis leiutati Euroopas 19. sajandi alguses.“²⁷ Kedourie raamatu teeb eriliseks asjaolu, et ta suunas tähelepanu üksikutelt autoritelt intellektuaalidele kui niisugusele inimrühmale, kes on võimelised moderniseerumise destabiliseerivates tingimustes avaldama suurt poliitilist mõju.

Kummatigi oli kujunemas uut laadi huvi teist liiki rahvusluse vastu. Kui 1945. aasta oligi olnud tunnistajaks fašismi lüüasaamisele, oli see ka saatuslikul määral nõrgestanud Lääne-Euroopa võimude haaret oma meretaguste impeeriumide üle. 1947. aastal saavutas iseseisvuse kõigist

York: Knopf 1985). Juba pealkirjast on selge, et riigid on võrdsustatud rahvustega; Morgenthau tegeleb ühemõtteliselt riikidega. Niisuguste seisukohtade üht hiljutist kriitilist käsitlust vt: Barry Buzan, *From International to World Society: English Social Theory and the Social Structure of Globalisation*. Cambridge: Cambridge University Press 2004. Ma tänan George Lawsonit, kes mulle selles küsimuses nõu andis.

²⁶ Rahvusluse irratsionaalne, emotsionaalne, manipuleeriv ja mõõduv iseloom tähendas, et seda ei arvatud väärivat tähelepanu, mida poliitika-teoreetikud võisid selle asemel pühendada sellistele tõsistele ideedele nagu konservatism, liberalism ja sotsialism.

²⁷ Kedourie 1993, lk 1. Kedourie arutluskäiku olen pikemalt vaadelnud artiklis „Nationalism and the History of Ideas“, mis ilmus Briti Akadeemia toimetistes (*Proceedings of the British Academy* 2000, 105, lk 187–223).

kolooniaist suurim, nimelt India, aasta hiljem läks hingusele Hollandi ülemvõim Jaava (Indoneesia) üle. 1950. aastate keskpaigaks olid prantslased taandumas Indohiinast, formaalne Briti ja Prantsuse valitsusvõim oli lakanud Lähis-Idas, ning pärast 1956. aasta Suessi kriisi lagunes kiiresti Belgia, Briti ja Prantsuse koloniaalvõim Aafrikas, välja arvatud seal, kus põikpäised valged asunikud sellele takistusi tegid. 1960. aastate keskpaigaks oli dekoloniseerimine täies hoos.²⁸ Kolonialismivastast rahvuslust võidi mõista ühel kahest võimalikust viisist.²⁹ Kui imperialistid olid valmis lahkuma, siis võidi rahvuslust käsitleda kodanikurahvusluse uue vormina, kaunistades sarnaselt Ameerika iseseisvusliikumistega. Kui imperialistlikud riigid seisis iseseisvusnõuetele vastu, kuulutati rahvuslus kommunistlike võimude tööriistaks. Niisugune vaade võeti omaks 1950. aastate hakul Korea ja hiljem, kui Ameerika Ühendriigid Indohiinas Prantsusmaa asemele astusid, ka Vietnami kohta.

Oma sissejuhatuses Aasia ja Aafrika rahvuslaste kirjutiste valimikule ja nende tööde valikuga muutis Kedourie perspektiivi.³⁰ Seistes silmitsi vägivaldse vastupanu ja protestiga, koheldi rahvuslust irratsionaalse ideena, mis

²⁸ Portugali Aafrika-impeerium püsis pisut kauem, sellel tõigal oli olulisel tagajärgi Portugali sisepoliitikale.

²⁹ Ma jätan kõrvalse seisukoha, mille järgi kolonialismivastane rahvuslus ei ole tähtis, sest dekoloniseerimist lükkasid tagant jõud impeeriumide keskustes, kes vajasid rahvuslasi, et anda neile üle nominaalne võim.

³⁰ Kedourie 1970.

tugineb müütilistele arusaamadele rahvusest kui etnilisest kogukonnast, kuid paneb rohkem rõhku pöördumisele atavistlike tunnete poole. Jäi pisut selgusetuks, mis oli tähtsam, kas irratsionaalse rahvuslusedoktriini importimine Läänest või „primitiivsete“ identiteetide ja emotsioonide taaselustamine.³¹

Kokkuvõtteks võib öelda, et 1960. aastate keskpaigaks oli tekkinud kaks peamist rahvuslusekäsitlust. Esimese järgi oli rahvuslus üks rahvusliku ajaloo aspekt, rahvusega seotuv tunne. See tunne võis omandada häid või halbu vorme. Parim viis rahvuslust mõista käis üksikrahvuste üldiste narratiivsete ajalookäsitluste kaudu ning võis olla seotud mingi tüpoloogiaga, nagu näiteks lääne ja ida rahvusluse eristus. Teises lähenemises oli rahvuslus moodne irratsionaalne doktriin, mis võis omandada piisavalt võimu, et hakata päriselt kutsuma esile rahvuslikke tundeid ja koguni rahvusriike. Rahvusluse mõistmine algas ideedest ja ideid väljendavatest intellektuaalidest ning liikus edasi vaatlema, kuidas need on maailma muutnud.

³¹ Viimati nimetatud seisukoht võeti poliitikateaduses üles seoses selliste mõistetega nagu „klientelism“ ja „uuspatrimonialism“. Neid kasutatakse tänini, et fatalistlikult „seletada“ Aafrika riikides esinevat korrupsiooni ja halba valitsemist.

Gellner ja modernsus

Gellneri argumendid läksid neist konventsionaalsetest rahvuslusekäsitlustest järsult lahku. Tema jõudis selle teema juurde mitte sotsioloogi, politoloogi või ajaloolasena – see tähendab, mitte nendest distsipliinidest, mis olid seniajani rahvusluse uurimises domineerinud –, vaid filosoofilise ja antropoloogilise tausta juurest. Tema antropoloogiat oli vorminud seisukoht, et ideed on ühiskonnakorralduse funktsioon. Tema filosoofia järgi oli empiiriliste ja ratsionaalsete protseduuride abil võimalik omandada ühiskonna kohta objektiivseid teadmisi.

Gellner mõtles modernsusest kui ühest ühiskonnakorra ja kultuuri selgesti eristuvast vormist. Rahvuslus oli tema arvates modernsuse funktsioon. Ta ei uskunud, et ajalugu oma deskriptiivse ja individualiseeriva meetodiga suudaks mõista modernsuse ja rahvusluse suhet. Ta lükkas tagasi igasugused evolutsioonilised seisukohad, mille järgi parajasti eksisteerivat ühiskonda olid kujundanud varasemad, senini elus püsinud praktikad. Niisugused vaated läksid vastuollu Gellneri käsitusega modernsusest kui murrangulisest lahkulöömisest varem eksisteerinud ühiskonnakorraldusest, millega kaasnesid paratamatult vastavad muudatused valitsevates ideedes.³²

Ainus intellektuaalne hoovus, mis Gellneri seisukohti modernsuse erilisest iseloomust, ühiskonnakorralduse

³² Vt eriti 1. ptk „Time and Validity“ raamatus „Thought and Change“ (London: Weidenfeld and Nicolson 1964).